

DR. SC. OMER HAMZIĆ

LIKOVİ ZAVIČAJA: ADEM ALIĆ

Kako je stradao najbolji partizanski ilegalac u Gračanici

Uvodne napomene

Adem Alić je, koliko je poznato, prva i jedina žrtva ilegalnog antifašističkog i komunističkog pokreta u Gračanici iz reda Muslimana i jedan od najsvjetlijih likova antifašističke prošlosti ovoga grada. Nema sumnje, riječ je o istaknutom antifašisti, o čijem angažmanu u zamršenim političkim prilikama u Gračanici tokom Drugog svjetskog rata ni do današnjeg dana nije sve rečeno, niti do kraja istraženo. Do sada se o njemu uglavnom govorilo kao o „intelektualcu revolucionarnog kova“, koji je sarađivao s partizanima i zato strijeljan „od strane Nijemaca“. Čitav slučaj suviše se pojednostavljivao kao da je neko želio zamagliti uzroke i posljedice tog, uistinu, tragičnog događaja, koji je bolno odjeknuo ne samo u krugu porodice Adema Alića, već i u čitavoj čaršiji. U ovom radu učinjen je pokušaj da se, na osnovu nekih novih saznanja i dokumenata, o tom liku progovori na malo drugačiji način s ciljem da se, bar približno, dođe do odgovora na

postavljeno pitanje u naslovu.

Na početku, nekoliko osnovnih biografskih podataka: rođen je 1917. godine u Gračanici u uglednoj višečlanoj ulemanskoj porodici. Njegov otac Hafiz Salim ef. dugo godina službovao je kao džematski imam u Gračanici, imao je, osim Adema, još 4 sina i tri kćeri.¹ Nakon osnovne škole, koju je pohađao u Gračanici, Adem Alić je završio Šerijatsku gimnaziju u Sarajevu. Studirao je na Pravnom fakultetu u Beogradu.

Lijevo orijentisani omladinac – pred rat

O njegovoj predratnoj aktivnosti, čak i u izjavama sudionika nema puno poda-

¹ Salih ef, otac hafiza Salim-ef. Alića, djed Ademov doselio se u Gračanicu iz Žepča, krajem 19. stoljeća kao vjerski službenik. Nastanio se u centru Gračanice, između čaršije i mahale Mejdan (iza stare pošte), gdje se nalazi i Ulica Adema Alića (koja je dobila njegovo ime, pošto je ranija Ulica Adema Alića, pored hotela i centralnog parka 1997. godine dobila drugo ime). Ademov otac hafiz Salim ef., prema Domovnici, rođen je 1880. (na nišanu piše 1888.), a umro 1967. godine. Mati Dževahira, rođena Hasagić, rođena je 1896., a umrla 1971. godine.

Braća i sestre Adema Alića sa ocem Salim ef., slijeva nadesno, ispred: sestra Sadija, brat Dževad, sestra Subhija (u očevom zagrljaju), brat Fuad. Slijeva nadesno u drugom redu: mlađi brat Hajrudin, otac Salim efendija, Adem i stariji brat Hilmiija

taka. Zna se da je pripadao krugu tzv. napredne đačke i studentske omladine koja se okupljala oko Narodne biblioteke u Gračanici, da je bio vrlo zapažen kao organizator amaterskih pozorišnih predstava i drugih kulturno-prosvjetnih i sportskih akcija u gradu, da se isticao kao veoma talentovan glumac, (čak je po potrebi, u nedostatku ženskih članova Društva) dosta uspješno tumačio i ženske uloge), te da je u društvu bio veoma popularan i omiljen.²

Izgleda da je bio među prvim članovima Skoja u Gračanici. Učestvovao je u akciji prikupljanja pomoći za španske borce u koncentracionim logorima u Francuskoj (tokom španskog građanskog rata). Jednom prilikom, bio je u obezbjeđenju

Cvijetina Mijatovića, koji je po partijskom zadatku dolazio u Gračanicu, (zajedno sa tadašnjim rukovodiocem Skoja u Gračanici Kemalom Prohićem). Nakon odsluženje vojnog doka, 1940 godine, učestvovao je u mnogim akcijama komunistički i lijevo orijentisane omladine, kao na primjer u protestima povodom potpisivanja Trojnog pakta, 27. marta 1941. godine na Griču, na zboru u Boriku Rifata Mehinagića, povodom 1. maja 1941. godine, koji se tada legalno obilježavao itd.

Partizanski ilegalac – u ratu

Nakon propasti Kraljevine Jugoslavije, djelovao je u grupi uglednih Gračanića koji su nastojali spriječiti raspirivanje nacionalne i rasne mržnje i osuđivali progone srpskog stanovništva koje je preduzimao la Štirova ustaška bojna, uz pomoć pojedinaca iz domaćih redova. Da bi izbjegao

² Njegovo ime dato je Mjesnom kulturno-umjetničkom društvu, 1948. godine, odmah poslije osnivanja tog društva. Društvo i danas nosi ime „Adema Alića“

mobilizaciju u domobrane, uključio se u sastav mjesne legije, kasnije 6 gračaničke bojne DOMDO pukovnije Hadžiefendića, zadužen za DOMDO satniju u Malešićima, čiji je komandir bio Vehid Begić. U prvoj polovini 1943. godine, izgleda da je organizovao i aktiv saradnika NOP-a u gračaničkim DOMDO jedinicama. Početkom maja 1943. godine, trebalo je da izađe na partizansku teritoriju sa prvom grupom Gračanlija u kojoj su bili Adem Osmanbegović, Hasan Maglajlija, Ahmet Šiljić i Vehid Begić.³ Po partijskom zadatku ostao je i dalje u Gračanici, na dužnosti komandira DOMDO satnije u Malešićima, kojom je do tada komandovao Vehid Begić. Tu su jedinicu popunjavali odrasli mještani Malešića Babića i Škahovice. Držali su položaje prema Donjem i Gornjem Skipovcu i Lukavici.

I dalje je bio na direktnoj vezi sa Omerom Gluhićem, koji je po direktivi mjesnog rukovodstva KPJ, djelovao u stožeru DOMDO pukovnije u Tuzli. Održavao je neposredne kontakte sa partijskom ćelijom u Gračanici. Izvršavajući partijske zadatke, prikupljao podatke o njemačkim i ustaškim formacijama i dostavljao ih partijskom rukovodstvu u Tuzli, a ponekad i

3 U jednoj svojoj pisanoj izjavi Adem Osmanbegović o tome kaže: "Mi smo odlazak u SS diviziju bili malo i prenaduvali, ali zaista trebalo je da se ide u Zagreb. Ova naša akcija je sve to razbila (naređenu regrutaciju oficira DOMDO pukovnije u SS diviziju, n. a.) Ja sam tada išao u Srebrenik da se taj naš odlazak pripremi. Tamo sam našao Ibrahimovića, učitelja i tu sam našao Mešu Selimovića. Kad sam se vratio, mi smo tačno 10. maja (1943. n.a.) krenuli. Htio je sa nama da ide pošto-poto I Adem Alić, ali Sejdo Đulić mi je rekao da je Adem Alić tuberkulozan i bolestan, a i Sejdo se nije htio da liši Adema, jer zaista je bilo teško vrijeme. Adem nas je ispratio, a Sejdo je znao za taj naš odlazak. I on je bio, dakle, na neki način u čitavu stvar uključen." (Izjava Adema Osmanbegovića, kod autora)

Adem Alić - đačko doba

operativnim partizanskim jedinicama na terenu. Kao iskusan i prekaljen ilegalac, susreo se sa Valterom Perićem, koji se 9. 9. 1943. godine jednu noć zadržao u Gračanici na svom putu iz Tuzle za Sarajevo.⁴

U pripremi napada 1. (15) majevičke brigade na Gračanicu, 30/31. 8. 1943. godine, poslao je partizanima iscrpne podatke o stanju, rasporedu i naoružanju jedne manje jedinice njemačkih «feldžandarma», u Gračanici, a u toku samog napada lično predvodio grupu partizana sa periferije mahale Drafnići i Motke do neposredne blizine osnovne škole, u kojoj su Nijemci bili stacionirani. Zahvaljujući potpunom iznenađenju, taj, od početka rata, prvi partizanski napad na Gračanicu (izuzimajući upad Ozrenaca 23. 8. 1941.), potpuno je uspio. Više njemačkih vojnika je poginu-

4 Esad Tihić, Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica 1988., 226

lo, nekoliko ih je zarobljeno, ostali su se razbjegli. Partizani su zaplijenili veću količinu raznog ratnog materijala, a da pri tom sami nisu imali nikakvih gubitaka. U tu jedinicu otišlo je 16 omladinaca i omladin-ki svih nacionalnosti iz Gračanice. Zašto s njima nije otišao i Adem Alić? Je li i ovog puta ostao po partijskom zadatku iako je bio izložen očiglednoj opasnosti? Od koga su dolazile takve direktive, po svemu sudeći neće se nikada znati. Nijemci su nastojali da po svaku cijenu otkriju i kazne sve one koji su pomagali iz grada spomenuti partizanski napad, ali u tom nisu uspjeli. Adem Alić se privremeno sklonio kod jednog ilegalca na Drafnićima (Motka) i tamo ostao sve dok Nijemci nisu otišli iz Gračanice. Potom je u više navrata otpremio na partizansku teritoriju (u okolini Srebrenika) veće količine oružja, uglavnom bombi i municije. Prema nekim izjavama, u septembru ili oktobru 1943. godine predložen je za člana KPJ, a u novembru aktivno učestvovao u pregovorima sa Ibrahimom Pjanićem, komandantom zelenog kadra u Sokolu, oko njegovog prelaska na partizansku stranu.

Hapšenje i strijeljanje – uzroci i posljedice

Ulazak partizanskih jedinica u Tuzlu, 2. 10. 1943. godine, označio je veliki vojno-politički preokret na širokom prostoru ovog dijela Bosne u korist NOP-a. Formirane su krupne partizanske jedinice, brigade i divizije, u koje su masovno stupali ne samo Srbi, već i Hrvati (18. hrvatska brigada) i Muslimani (16. muslimanska brigada). Značajna mobilizaciona osnova za popunu tih jedinica bila je DOMDO pukovnija, koja se pod udarom tih snaga definitivno raspala.

Međutim, nakon ponovnog zauzima-

nja Tuzle (11. novembra, 1943.) i u vrijeme zimskih ofanzivnih dejstava njemačkih snaga na prostoru sjeveroistočne Bosne, došlo je do promjene političke situacije u mnogim gradovima na ovom prostoru, pa i u Gračanici. Do tada prikriveni neprijatelji NOP-a dižu glave, a preostale jedinice legije preformiraju se u jedinice zelenog kadra, koje su predvodili zagriženi protivnici partizana i NOP-a. U tako promijenjenim uslovima došlo je do hapšenja i strijeljanja Adema Alića.

Kako se to odigralo?

Po svim dosadašnjim saznanjima, tragedija Adema Alića vezuje se za likvidaciju partizanskog kurira Sejfudina Koprića, koji je 15. 12. 1943. godine pao u ruke zelenokadrovaca na području Sladne. Kurir je nosio povjerljive obavještajne materijale (između ostalog i skice njemačkih položaja), koje je Adem Alić bio prosljedio nekoj partizanskoj komandi u Srebreniku. Te su materijale zelenokadrovci odmah predali žandarmerijskoj stanici u Gračanici, koja ih potom prosljeđuje njemačkoj komandi u Doboju. Dva dana kasnije (18. 12. 1943.), Nijemci su uhapsili Adema Alića u Malešićima i nakon kratkog suđenja izveli i strijeljali na lokalitetu Svilena bašča u Gračanici.⁵ Tokom kratke istrage Adem Alić se, kažu, veoma hrabro držao pred Nijemcima, ne otkrivši im ništa što je bilo vezano

⁵ Prema kazivanjima nekih očevidaca, Nijemci (Čerkezi) su se, pri hapšenju Adema Alića, poslužili lukavstvom pošto su vjerovatno očekivali oružani otpor: formirali su kolonu konjskih zaprega sa prekrivenim oružjem i krenuli putem iz Gračanice prema Malešićima, pod izgovorom da idu dovesti sijeno za konje. Kada su stigli do zgrade u kojoj je bio Adem Alić, naglo su iskočili sa oružjem u rukama, opkolili zgradu, uhvatili Adema i sproveli vezanog do komande u Gračanici. Tu je odmah saslušan i sutradan u zoru strijeljan na lokalitetu Svilena bašča, u neposrednoj blizini Gračanice.

Pred postrojenom satnijom DOMDO pukovnije u Malešićima, Adem Alić predaje raport komandantu pukovnije Muhamedagi Hadžiefendiću, u sredini Ibrahim Pjanić

za ilegalni rad NOP-a u Gračanici.⁶ Nije priznao ni sadržaj pronađenog izvještaja u kome se jasno govorilo o jačini i rasporedu naoružanja njemačke posade u Gračanici (sa čitavom skicom rasporeda).⁷

6 Ešref Čurić, Omer Hamzić, Biljezi slobode, Gračanica 1985., 140; Esad Tihić, Omer Hamzić, Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji, Gračanica 1988., 233 – 235 (Prema izjavi Asima Osmanbegovića, koji je takođe tih dana bio uhapšen zajedno sa Ademom, i samo sticajem sretnih okolnosti izbjegao strijeljanje – izjava od 10. 6. 1976. , kod autora). Po nekim drugim verzijama, izdaju je izvršio sam kurir. Ime kurira ne znamo, ali to sigurno nije bio Sejfudin Koprić.

7 Tragična sudbina Adema Alića, kao antifašističkog borca, opredijelili su mještane sela Malešići, da pokrenu inicijativu i daju prijedlog da njihova škola nosi ime Adema Alića. Na tu inicijativu svoju saglasnost Skupština opštine Gračanica dala je 2. decembra 1974. godine. Spomen-bista Adema Alića otkrivena je 27. jula 1981. godine u dvorištu te škole. (Delegatski bilten br. 53, juli 1981, str 2) Na prigodnoj svečanosti tim povodom govorio je Ademov drug iz skojevskih dana, borac Prve proleterske, pukovnik Adem Osmanbegović. Spomen-bista stoji i danas na svom mjestu, ali ime Adema Alića ova škola odavno više ne nosi.

Kozački puk koji je izvršio saslušanje i strijeljanje Adema Alića bio je pod komandom njemačkog potpukovnika Von Kalbe i oficira Von Leista, Von Mosnera i lajtnanta Libreh-a, koji je po svoj prilici bio gestapovac. Navedena jedinica otišla je iz Gračanice krajem decembra 1943. godine.

O strijeljanju Adema Alića Zapovjedništvo Oružničke pukovnije iz Doboja, 23. decembra, 1943. godine, pod tajnim brojem 479, prosljedilo je Glavnom zapovjedništvu oružništva javne sigurnosti u Zagrebu i Zapovjedništvu Drugog domobranskog zbornog područja u Brodu izvještaj sljedeće sadržine: „Zapovjednik Oružničke postaje Gračanica pod br. 791/ tajno od 19. prosinca 1943. izvješćuje sljedeće: ‘18. prosinca 1943. u 08.00, streljan je u Gračanici po njemačkim vojnim vlastima Alić Adem, pričuvni pješački narednik-đak, rodnom iz Gračanice, kotara istog, župe Usora i Soli, rođen 1916. vjere Islamske, završio 8 razreda gimnazije, koji je bio na službi kod Domdo legije u Gračanici.

Razlog streljanja je dokazano surađivanje sa partizanima i davanje podataka ovima o jakosti i kretanju Njemačke vojske.

Za slično djelo uhićen je po Njemačkim vojnim vlastima, desetnik Domdo legije u Gračanici Osmanbegović Asim iz Gračanice, rođen 1923. vjere Islamske, završio 4 razreda pučke škole, koji je prepraćen u Doboj navodno radi sprovođa u Njemačku. Predlažem gornje radi znanja⁸

Da li je neko izdao Adema Alića?

Kao što je rečeno, hapšenje i strijeljanje Adema Alića uslijedilo je nakon promjene vojno-političke situacije na području Gračanice, povlačenja partizanskih jedinica i nadiranja jačih njemačkih i ustaško-domobranskih snaga. Prema dokumentima Zemaljske komisije BiH za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (1944. – 1947.), Ademovo hapšenje i strijeljanje izvršeno je po prijavi iz Gračanice, što samo po sebi otvara niz pitanja.⁹ Naime, početkom novembra, prije početka spomenute ofanzive, propali su pregovori sa Ibrahimom Pjanićem oko formiranja Gračaničkog partizanskog bataljona, u kojima je aktivno sudjelovao i Adem Alić. Može li se propast tih pregovora dovesti u vezu sa Ademovim hapšenjem i kome je to bilo u interesu? Je li žandarmerijski zapovjednik u Gračanici morao čitav slučaj prijaviti njemačkoj komandi u Doboju i u sve to upetljati Nijemce? S druge strane, zašto nije uspio pokušaj nekih uglednika da se jednim velikim poklonom njemačkoj komandi (neki kažu od stotinjak grla goveda), izdej-

stvuje oslobađanje Adema Alića?¹⁰ Jesu su li se zbog tog hapšenja stvarno pripremali otvoreni protesti građana ili je to naknadno izmišljeno kako bi se pojedinci optužili da su požurivali izvršenje smrtne kazne, jer u protivnom „hapšenje neće imati nikakve efekte?“ Neki se sjećaju da je Adem Alić blagovremeno upozoravan na opasnost i da mu je ozbiljno sugerisano da se sklanja i bježi.¹¹ Zašto to nije i učinio, danas možemo samo nagađati: ili nije bio svjestan opasnosti ili je precijenio snage onih koji su iza njega stajali. Oni koji su djelatnost Adema Alića u Gračanici smatrali izdajom, bili su, izgleda jači, od onih koji su tu istu djelatnost ohrabrivali i smatrali antifašističkim i patriotskim činom.

Sutradan nakon izvršenog strijeljanja, u toj istoj njegovoj čaršiji, prema iskazu Ademovog oca Salim ef., bilo je i ovakvih komentara: „Adem je izvrnuo papke, ali će ih još mnogo izvrnuti.“¹² Ako je tačna, to je bila jasna poruka svim partizanskim pri-

10 Izjave Asima Osmanbegovića od 25. 8. 1986. kod autora; prema nekim kazivanjima, akciju je vodio Rukib Prohić, jer je Adem Alić bio pred ženidbom iz gračaničke porodice Prohića.

11 Nekadašnji predsjednik Narodnog fronta i Mjesnog narodnog odbora Malešići Haso Buljubašić, svojevremeno je pričao kako je on lično znao kolika opasnost prijeti Ademu Aliću i da ga je molio da se hitno sklanja ispred njemačke potjere, koja će ga i uhapsiti u Malešićima.

12 ABH, Zemaljska komisija za BiH za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (1944. – 1947.), ABH, ZKUŽ, Zapisnici Komisije o zločinima u Gračanici, Mjesni odbor Gračanica, Zapisnik sastavljen 12. 5. 1945. pred Komisijom za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Gračanici u krivičnom predmetu protiv ustaškog viteza Ibrahima Pjanića, Hivze Hifzefendića, načelnika općine Gračanica, Redže Bektaševića, žandarskog narednika koji je služio u Gračanici i Abdulaha Ibrića, ustaškog zastavnika iz Sladne u vezi sa strijeljanjem Adema Alića u Gračanici, krajem decembra 1943. (Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, inv. br. 5886)

8 Arhiv VII br. reg. 10, f. 16-2, K 81 (8675/8)

9 ABH, Zemaljska komisija za BiH za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (1944. – 1947.), ABH, ZKUŽ, Zapisnici Komisije o zločinima u Gračanici, Mjesni odbor Gračanica